

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Του Ν.Καλογεροπούλου-Καλο

[Απόσπασμα από το βιβλίο του ΝΚ για τον Μακιαβέλλι. Εδώ δείχνεται η τρουπόστατη φύση της Ηθικής ως έννοιες: Η Ατομική, η Κοινωνική και η Μεταφυσική Ηθική]

Στην εξέλιξη της αναλύσεως του κειμένου του Ηγεμόνος, θίξαμε πολλές φορές το ηθικό πρόβλημα που εμφανίζεται, πολλές φορές με βιαιότητα, στο έργο του Μακιαβέλλι (βλ. κυρίως Κεφ. 7,15,16,17,18). Εδώ, θα συνοψίσουμε τις απόψεις για να τις θέσουμε στην προοπτική μιάς γενικής θεωρίας της Ηθικής. Ηθικό πρόβλημα τίθεται στον κάθε άνθρωπο που ξέρει να χρησιμοποιεί στις κρίσεις του τις έννοιες «καλό» και «κακό». Οι έννοιες αυτές είναι καταστάσεις οι οποίες καθορίζουν τις πράξεις του Ανθρώπου. Και τις καθορίζουν έτσι, ώστε το «καλό» επιβάλλεται και το «κακό» αποτρέπεται σε κάθε ανθρώπινη «κοινωνία», όχι πάντοτε με τον ίδιο, ομοιόμορφο, ορισμό που καθορίζει την σημασία της έννοιας. Η διαμόρφωση της ηθικής συμπεριφοράς σε μία κοινωνία, ακολούθησε τον, όπως λέγεται στην Βιολογία, «θεμελιώδη οντογενετικό νόμο» του Ernst Haeckel (1834-1919). Ο νόμος αυτός ορίζει ότι «η οντογένεσις επαναλαμβάνει την φυλογένεση» (ontogeny recapitulates phylogeny) και δηλώνει ότι κάθε ζων οργανισμός από την αρχή του ως μεμονωμένου κυττάρου, τελειούται ως όν (οντογένεσις), αφού περάσει όλα τα αρχικά στάδια εξελίξεως του είδους του (φυλογένεσις). Η ανθρώπινη κοινωνία, ως πράγματι ζωντανός οργανισμός, δεν απέχει από την επίδραση του ίδιου βιολογικού νόμου, από το πρώτο στάδιο ζωής της.

«Εν αρχή», λοιπόν, «ην» το «άτομο» μεμονωμένο και αντιμέτωπο με τον εξωτερικό κόσμο. Το Εγώ απέναντι στο μη-Εγώ. Η επιβίωση αυτού του μεμονωμένου ατόμου ακολουθεί τις επιταγές που επιβάλλει το «βασικό ένστικτο» της Αυτοσυντηρήσεως, δηλαδή τους κανόνες που επιβάλλει η

«ατομική ηθική» η οποία, κατά τον ανωτέρω νόμο, είναι άμεση και έκδηλη στην βρεφική και πολύ παιδική ηλικία. Γι'αυτήν, ο σκοπός της Αυτοσυντηρήσεως είναι βασικό ένστικτο, φυσική επιταγή *a priori* που δεν υπόκειται σε ρασιοναλιστική ερμηνεία. Και ο σκοπός αυτός, σαν φυσική ορμή, είναι αρκετός για να καθαγιάσει όλα τα δυνατά μέσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, για την εκπλήρωσή του. Αργότερα, (ίσως και φυσικώς αλλά οπωσδήποτε «λογικώς» αργότερα), το άτομο διαισθάνεται ότι χρειάζεται ρασιοναλιστική επιλογή των μέσων. Έτσι αναγκάζεται (με υποσυνείδητο αυτοματισμό), να συνάψει με τα γύρω του άτομα ένα Καταστατικό Χάρτη διαγωγής, ένα «Κοινωνικό Συμβόλαιο». Αυτό, σε κάθε κοινωνία, μεταδίδεται και επιβάλλεται ως «κοινωνικώς φέρεσθαι» με το αρχικό «πλύσιμο εγκεφάλου» από παιδική ηλικία ή τον Νόμο. Αλλά οι κανόνες αυτού είναι πάντοτε δευτερεύοντες αφού έλκουν την ισχύ τους από την *a priori* ορμή που είναι, πρώτιστα, η συντήρηση του ατόμου. Γι'αυτό και οι κανόνες αυτοί είναι δύσκολο να τηρηθούν αυτομάτως από όλα τα άτομα της κοινωνίας. Αυτό αναγκάζει την κοινωνία να χρησιμοποιήσει ορισμένες μεθόδους για να επιβάλει την τήρηση του Κοινωνικού Συμβολαίου. Είναι αυτή ακριβώς η εξεργασία που επιτρέπει στον Μακιαβέλλι να λέγει το άκρως ορθόν ότι «οι άνθρωποι είναι κακοί και γίνονται καλοί όταν τους εξαναγκάσεις προς τούτο».

Ο Πλάτων περιγράφει την διαδικασία με έναν Μύθο: «Ζευσ ουν, Ερμήν πέμπει άγοντα εις ανθρώπους αιδώ τε και δίκην» (Πρωταγ. 322γ). Η αιδώς και η δικαιοσύνη, δηλαδή, η ντροπή, το φιλότιμο και ο φόβος κοινωνικής αποδοκιμασίας και τιμωρίας είναι ο εξωτερικός συνεκτικός κρίκος της κοινωνίας. Ο Ρουσσώ, πολύ σωστά, θα μιλήσει και για τον εσωτερικό κρίκο, το συναίσθημα του Οίκτου (pitié). Εδώ, ο οίκτος (έλεος) και ο φόβος, το συναίσθημα που, κατά τον Αριστοτέλη, προκαλεί η Τραγωδία, είναι η έμφυτη τάσις «ομοιοποιήσεως

με το θύμα» που οφείλεται στο μιμητικό ένστικτο του ανθρώπου, εφόσον όμως οι δύο παράγοντες (άτομο και θύμα) έχουν κάποια ειδολογική συγγένεια (κάτι που «μας μοιάζει». π.χ. άνθρωπος ή και ζώο οικείο, αλλά βέβαια όχι τα απεχθή ζώα, τα ποντίκια ή οι κατσαρίδες!). Αυτό είναι το συναίσθημα της συμπάθειας (empathy, «αυτός είναι σαν να είμαι εγώ»), το οποίον απουσιάζει όταν η ειδολογική συγγένεια (ομοιότης) ή δεν υπάρχει ή βίαια καταστέλλεται, ενίοτε και με τις μεθόδους της Προπαγάνδας όπου δημιουργείται ο τεχνητός «εχθρός». (βλ. το βιβλίο μου Η Προπαγάνδα, μέσον βιασμού των λαών»).

Η επιβολή και η απαγόρευση μπορεί να προέρχεται από δύο πηγές. Η μία είναι εξωτερική. Το «επιτρέπεται» ή «απαγορεύεται» επιβάλλεται από το Δίκαιο, τον Νόμο, την Αστυνομική διάταξη ή την εξουσία (Ηγεμών, γονεύς, σύζυγος κλπ) Στην περίπτωση αυτή το «καλό» ή «κακό» δεν αποτελούν καθαρώς ηθική έννοια. Το «νόμιμο» δεν είναι και «ηθικό» όπως και το «ηθικό» δεν είναι, πολλές φορές, και «νόμιμο». Η Ηθική γεννάται όταν η επιταγή έχει πηγή εσωτερική. Η εξωτερική λέγεται *Εξουσία*, η εσωτερική *Συνείδησις*. Εδώ, δεν είναι ο Νόμος της Πολιτείας, είναι η Συνείδησις που καθορίζει το «πρέπει» και το «δεν πρέπει». Πολλές φορές, ο Νόμος και η Συνείδηση βρίσκονται σε ριζική ή και τραγική αντίθεση. Στην μία περίπτωση έχουμε την «πίστη» του Κρέοντος, στην άλλη της Αντιγόνης. Όταν η πηγή είναι η Συνείδησις τότε μόνο βρισκόμαστε στην σφαίρα της Ηθικής. Άλλως, είμαστε στην σφαίρα του Δικαίου. Όλα αυτά είναι πολύ απλά, όμως από εδώ και πέρα, αρχίζουν οι δυσκολίες. Πώς συμβιβάζεται ο Νόμος με την Συνείδηση;

A

Ο νόμος συνδέεται με την ύπαρξη του Κράτους. Το πρόβλημα της υπάρξεως Κράτους εκφράζεται με σαφήνεια από τον Kant ως εξής (*Projet de paix perpetuel*, p. 44): «Να τηρείς

σε τάξη ένα πλήθος λογικών όντων τα οποία, με κοινή συμφωνία, ζητούν γενικούς Νόμους για να εξασφαλίσουν την συντήρησή τους, ενώ ο καθένας έχει την μυστική τάση να θέλει να εξαιρεθεί». Κατά τον ορισμό, θεμέλιο του Κράτους και λόγος υπάρξεως αυτού είναι η αυτοσυντήρηση του ατόμου υπό ορισμένους Κανόνες. Ο Kant συνεχίζει: «Και να οργανώσεις το Σύνταγμα κατά τρόπον ώστε, αυτά τα άτομα, τα οποία, κατά τα κατ'ιδίαν αισθήματα, αντιτίθενται το ένα προς το άλλο, φρενάρουν αυτά τα αισθήματα για να πετύχουν, στην δημόσια συμπεριφορά τους, το ίδιο αποτέλεσμα ως εάν δεν είχαν αυτές τις κακές τάσεις». Με άλλους λόγους, σε μία κλειστή κοινωνία ανθρώπων, καταβάλλεται απεγνωσμένη προσπάθεια εξουδετερώσεως της «αλλότητος» και, συνεπώς, της «κακότητος»! Με αυτά, έχουμε φύγει πολύ μακριά από τον βιολογικό «θεμελιώδη οντογενετικό νόμο» του Haeckel.

Οι Νόμοι, λοιπόν, αποβλέπουν σε έναν συμβιβασμό όπου το «γενικό» καλό, υποκαθιστά το «κατ'ιδίαν» καλό, με υπέρτατο γνώμονα και Ύπατο Σκοπό την αυτοσυντήρηση του κάθε ατόμου σε μια κλειστή κοινωνία. Κατά τον ορισμό αυτόν που καθορίζει την εξωτερική πηγή του «καλού» και του «κακού», το Κράτος, φαίνεται καθαρά, ότι δημιουργείται από το άτομο και για το άτομο. Είναι μόνο κατόπιν, όταν η «φτιαχτή» αυτή οντότης που λέγεται Κράτος έχει διαμορφωθεί, που δημιουργείται η σύγχυσις ότι το Κράτος είναι, *a priori*, ένα υπέρτατον ον, ένας Λεβιάθαν, ο οποίος μπορεί να θυσιάζει τα άτομα, όπως ο Τιτάν που τρώει τα παιδιά του. Το μέσον μεταβάλλεται σε αυτοσκοπό. Και έτσι γεννάται, στην πολιτική θεωρία, το ψευδοερώτημα αν «το Κράτος υπάρχει για το άτομο ή το άτομο για το Κράτος». Το πρώτο σκέλος είναι το θεμέλιο της Δημοκρατίας (φιλελευθερισμού). Το δεύτερο, της Απολυταρχίας (Φασισμού ή Μαρξισμού). Και συμπεραίνει ο Kant μετά τις ανωτέρω διαπιστώσεις: «Παρόμοιο πρόβλημα έχει την νομική λύση του διότι δεν απαιτεί την ηθική βελτίωση του ανθρώπου». Η

νομική λύσις είναι το θετό Δίκαιο με την Ποινή ως Γενική και Ειδική Πρόληψη.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια πρέπει να θέσουμε την πολιτική θεωρία του Μακιαβέλλι. Είναι χαρακτηριστική η φράσις που βρήκαμε στην επιστολή προς τον Ζηνόβιο (ανωτ. §1) : «Δεν το εννοώ μέσα στα στενά πλαίσια της Ηθικής». Και επίσης η βαρύτατη φράσις που διαβάζουμε στο A, III των Discorsi : « Οποιοσδήποτε θέλει να θεμελιώσει ένα Κράτος και να του παράσχει Νόμους, οφείλει να υποθέτει εκ των προτέρων, ότι οι άνθρωποι είναι κακοί και πάντοτε έτοιμοι να δείξουν την κακία τους όταν τους δοθεί η ευκαιρία... οι άνθρωποι δεν κάνουν το καλό παρά μόνον όταν εξαναγκάζονται» (βλ. ανωτ. Κεφ. 18). Η σκέψη του Μακιαβέλλι βαίνει παράλληλα προς τον ορισμό του Kant. Η φράσις του ότι «οι άνθρωποι είναι κακοί» προκαλεί την απέχθεια. Πολύ περισσότερο όταν βλέπουμε ότι ο Ρουσσώ, μπλεγμένος και αυτός στην αντίθεση «καλός-κακός», δηλαδή στο ηθικό πρόβλημα, λέγει ακριβώς το αντίθετο: «ο άνθρωπος γεννιέται καλός και είναι η κοινωνία αυτή που τον διαφθείρει». Αυτή η θέσις παρουσιάζει τον Μακιαβέλλι ως εάν έλεγε ότι «ο άνθρωπος γεννιέται κακός και είναι η κοινωνία που τον αναγκάζει να γίνει καλός!» Θα δούμε ότι, αυτή η αντίφασις, είναι μόνο φαινομενική και οφείλεται σε σύγχυση ως προς την γενεαλογία της εννοίας της Ηθικής. Όταν ανατρέξουμε στην γένεση των εννοιών «καλός-κακός» θα καταφανεί η σύγχυσις και θα δούμε να εξαφανίζεται και η «αντίφασις». Γεννιέται λοιπόν ο άνθρωπος «καλός» όπως υποστηρίζει ο Ρουσσώ ή «κάκιστος» όπως τον βλέπει ο Μακιαβέλλι; Θα δούμε ότι ο άνθρωπος δεν γεννιέται ούτε καλός ούτε κακός όταν τον παραλαμβάνει η «κοινωνία». Διότι η Ηθική είναι μόνο κοινωνική έννοια. Ποια είναι αυτά τα «στενά πλαίσια της Ηθικής»;

B

Η πηγή της Ηθικής είναι εσωτερική. Το καλό και το κακό καθορίζεται από την Συνείδηση. Τι είναι εκείνο που χαράσσει τα στοιχεία του «καλού» και του «κακού» στην συνείδηση; Ο Kant πιστεύει (επηρεασμένος από τον Ρουσσώ) ότι το «οφείλεις» (sollen) είναι δοσμένο a priori, δηλαδή έμφυτο και ο άνθρωπος γεννιέται με αυτό, όπως γεννιέται με έτοιμες τις κατηγορίες της νοήσεως που καθορίζουν την λογική λειτουργία. Ο Bertrand Russell, πραγματικότερος, λέγει ότι ο Kant «εξέλαβε τις βαθύτατες προκαταλήψεις ως θεόστατες ενοράσεις» (he took deep-sitted prejudices as heaven-sent intuitions). Ο Πλάτων πιστεύει ότι υπάρχει ένα Απόλυτο Αγαθόν, το οποίο προσδιορίζει αναλόγως κάθε ιδιαίτερο πράγμα που «συμμετέχει» σε αυτό. Η ιδέα του Αγαθού καθορίζει και εμπνέει κάθε πράξη του ανθρώπου. Ότι ο άνθρωπος πράττει, το πράττει διότι πιστεύει ότι είναι «το βέλτιστον» (αλλά, τυχαίνει συχνά, να κάνει λάθος). Ο Σωκράτης φαίνεται να συναινεί όταν κηρύσσει «ουδείς εκών κακός». Αλλά, το δαιμόνιον τον προτρέπει να το σκεφθεί καλύτερα. Διότι διεξάγει το εξής διάλογο με τον Ευθύδημο (Ξεν. Απομν.Δ, 4, 8κε): «τω άλλω ωφέλιμον ου δοκεί σοι ενίστε άλλω βλαβερόν είναι;». Εδώ προβάλλεται αμέσως η σχετικότης του «καλού». Πώς συμβαίνει, το ίδιο πράγμα για άλλους να είναι καλό και για άλλους βλαβερό; Άρα ο άνθρωπος δεν έχει πάντοτε το ίδιο κριτήριο για το αγαθόν. Και βγάζει ένα κανόνα γενικής αποδοχής: «το χρήσιμον άρα καλόν έστιν προς ο αν ήι χρήσιμον». Εδώ για πρώτη φορά διατυπώνεται ένας βασικός κανών της θεωρίας του Πραγματισμού. Αυτό, σε τελευταία ανάλυση δεν είναι άλλο από το εξής απλό: το καλόν είναι ό,τι είναι χρήσιμο για την αυτοσυντήρηση του ατόμου. «Από των καρπών αυτών επιγνώσεσθαι αυτούς». Ο άνθρωπος λοιπόν όταν γεννιέται, ξέρει ένα πράγμα a priori :«τι του είναι χρήσιμο!» «Αρ'ουν, (καλόν εστι) προς ο αν έκαστον χρήσιμον ηι, προς τούτο εκάστω καλώς έχει χρήσθαι».

Ας προχωρήσουμε στις σκέψεις των φιλοσόφων. Θα δούμε ότι ενώ όλοι φαίνεται να διαφωνούν μεταξύ των, τελικώς όλοι λένουν και εννοούν το ίδιο πράγμα! Ο άνθρωπος όταν έρχεται στον κόσμο δεν «γεννιέται» ούτε καλός ούτε κακός. Σε αυτόν, *a priori* ένα πράγμα είναι γνωστόν! Ότι πρέπει να επιζητεί το βέλτιστον. Για ποιόν σκοπό; Για να επιλέξει το χρήσιμο γι' αυτόν (γι' αυτόν και μόνον). Γιατί να επιλέξει το χρήσιμο; Για τον κοινό σκοπό όλων των ζώντων οργανισμών: την αυτοσυντήρησή του και την «καλοπέρασή» του! Είναι τόσο απλό! Η δυσκολίες αρχίζουν κατόπιν.

Η ατομική ηθική

Είναι φανερό πως όταν ο άνθρωπος γεννιέται θέλει πάντοτε το «καλό», και το καλό συνίσταται σε ό, τι είναι χρήσιμο για την αυτοσυντήρηση και καλοπέρασή του. Το αντίθετο γι' αυτόν, είναι το κακό. Το άτομο, που ήρθε στον κόσμο, ως πρώτη εκδήλωση, άλογη, ενστικτώδη και αυτόματη, νιώθει ότι «οφείλει» να αυτοσυντηρηθεί (έστω και αν ποτέ κανείς δεν θα μπορέσει να μάθει «γιατί;» όταν η Φύσις έκανε το όντα με σταθερό τον κανόνα να τρώει το ένα το άλλο!). Ως πρώτον ορισμό του «καλού» (του Αγαθού) θα πούμε «καλό είναι αυτό που είναι «χρήσιμο» να εξασφαλίζει την συντήρηση του ατόμου». Στην περίπτωση αυτή, ο άνθρωπος είναι πάντα «καλός» και ο Ρουσσώ έχει δίκιο όταν το βλέπει έτσι. Αλλά αυτό προϋποθέτει το στάδιο της (θεωρητικής) απομονώσεως. Το άτομο, ως Εγώ, ζει μόνο του στον κόσμο και επιζητεί το «καλό» για τον εαυτό του. Αυτή είναι η κατάσταση, (σύμφωνα με τον θεμελιώδη οντογενετικό νόμο), του νηπίου και του πολύ μικρού παιδιού, έτσι όπως βγαίνει από το εργαστήριο της Φύσεως (ή, όπως κοινώς λέγεται, «έτσι όπως τον έπλασε ο Θεός»). Στο στάδιο αυτό, όλα επιτρέπονται για να επιτευχθεί ο Σκοπός. Όλα, από ό,τι είναι «χρήσιμο». «Το χρήσιμον άρα καλόν εστι προς ό αν ήι χρήσιμον!» Η συνείδηση, είναι συνείδηση του Εγώ. Εφόσον η μόνωσις παρατείνεται, στην σχέση του με τον εξωτερικό κόσμο, το

άτομο έχει κάθε δικαίωμα να είναι (όπως το βλέπει ο Μακιαβέλλι) «άρπαξ, θρασύδειλος, ευμετάβλητος και αγνώμων» (βλ. Κεφ. 17). Όταν ο Υπατος Σκοπός είναι η αυτοσυντήρησις, όλα τα μέσα είναι ανεκτά. Επειδή το ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως είναι το κινούν αίτιο της πράξεως, ο άνθρωπος δεν έχει απλώς μόνο «δικαίωμα». Επι πλέον, «οφείλει», έχει καθήκον. Καθήκον να αρπάξει, να σκοτώσει, να φάει, να είναι αγνώμων, να είναι ευμετάβλητος κατά την εκάστοτε ευμενή περίπτωση. Αυτή είναι η πρώτη κατηγορική προσταγή. Είναι ο «καλός άγριος», *le bon sauvage*, ο ελεύθερος, ο γεννημένος καλός, ο άνθρωπος του Ρουσσώ! Εφόσον ο άνθρωπος δεν έχει ακόμη φτάσει σε εξελικτική ανάπτυξη του λογικού (τούτο ισχύει για τον «αγαθό άγριο» όπως και για το παιδί) η «ηθική» αντίδραση της συνειδήσεως, το «οφείλω» (*sollen*) είναι άμεση. Είναι η αυθόρμητη αντίδραση της στιγμής. Το παιδί, βλέπει ένα αντικείμενο που του αρέσει, το βάζει στην τσέπη, δεν έχει τύψη ότι «κλέβει». Ο άγριος σκοτώνει το βόδι για να κορέσει την πείνα του. Χωρίς καμία «τύψη», «οίκτο». «έλεος» ή *empathy*. Η δολοφονία του «άλλου» είναι το «καλό». Βαθμηδόν όμως η ανάπτυξη του Λογικού συνεχίζεται. Ο άνθρωπος, αρχίζει τώρα να αντιλαμβάνεται την αλληλουχία των σχέσεων. Τότε βλέπει ότι το «καλό» της στιγμής μπορεί, στην χρονική διαδοχή των σχέσεων από αιτία σε αποτέλεσμα, να αποδειχθεί «κακό». Σκέπτεται τότε ότι αντί να σκοτώσει το βόδι, μπορεί να το χρησιμοποιήσει για την καλλιέργεια της γης. Στην υποθετική αυτή κατάσταση του μονήρους βίου η συνείδηση αρχίζει να γνωρίζει την έννοια «καλό» ή «κακό» μόνο σε σχέση με την ικανοποίηση του ενστίκτου της αυτοσυντηρήσεως υπό την πιο απλή του μορφή. Αυτή είναι η πρωτογενής γενεαλογία της Ηθικής. Αυτό εξηγεί γιατί το άτομο θέλει το «βέλτιστον» εκεί που το βρίσκει χωρίς να είναι σε θέση να συλλάβει μονομιάς το άπειρο πλέγμα των σχέσεων ως προς τις απώτερες συνέπειες της κατιούσας διαλεκτικής. Αυτή είναι η θεωρητική επισκόπηση της «ατομικής ηθικής».

Εφόσον δεν υπάρχει ακόμη απέναντί του ο «άλλος» άνθρωπος, αυτός, ο ένας άνθρωπος καθ'εαυτόν, δεν είναι ούτε καλός ούτε κακός. Μόνον ως προς εμάς, σήμερα, οι πράξεις του υπόκεινται σε ηθική αξιολόγηση. Οι «ηθικές» μας έννοιες δεν υπάρχουν ακόμη διότι, όπως υποθέσαμε εξ αρχής, δεν υπάρχει ακόμη ο «άλλος». Στην κατάσταση αυτή η ηθική «σε στενά πλαίσια» είναι ανύπαρκτη και, συνεπώς, άγνωστη. Για τον «αγαθό άγριο» του Ρουσσώ, το πεδίο που εκτείνεται γύρω του, με τα δέντρα και τους καρπούς των , είναι «δικό του». Η παντελής έλλειψη της «αλλότητας» είναι η ευτυχία του Παραδείσου του. Όταν το Εγώ είναι «ένα» αντιμέτωπο στο «μη-Εγώ» κυριαρχεί ο «αμοραλισμός», η έννοια της «ανηθικότητας» είναι ακόμα άγνωστη. Η κατάστασις αυτή του «μεμονωμένου αγρίου» επιζεί ακόμη και σήμερα (σαν είδος κληρονομικού «μογγολισμού») για ορισμένα άτομα. Αυτό είναι η λογική και ο «ηθικός» νόμος του κτήνους. Σε αυτή την προοπτική πρέπει να θέσουμε την πρώτη παράγραφο του Κεφαλαίου 18 του «Ηγεμόνος». Εκπαιδευτής του Αχιλλέως ο Κένταυρος!

Η κοινωνική ηθική.

Τα πράγματα περιπλέκονται όταν ο άνθρωπος τίθεται ως μέλος μιάς κοινωνίας. Η κατάσταση του μεμονωμένου «αγαθού αγρίου», του *bon sauvage*, όπως το υποθέτει ο Ρουσσώ, είναι αμφίβολο αν υπήρξε ποτέ στην Φύση κατά ένα στάδιο της Ιστορίας. Ακόμη και η περίπτωση του Ταρζάν δεν εισέρχεται στην υπόθεση αυτή. Διότι και ο Ταρζάν είχε δημιουργήσει με ορισμένα ζώα «κλειστή κοινωνία». Μπορούσε να έπαιρνε τις μπανάνες όπου τις εύρισκε χωρίς συναίσθημα ότι «κλέβει», αλλά δεν θα έπαιρνε ποτέ την μπανάνα του συντρόφου του πιθήκου. Η θεωρητική υπόθεση του Ρουσσώ είναι απαραίτητη για να γίνει κατανοητή η γένεση της Ηθικής. Πάντως, ο άνθρωπος, δεν γεννιέται ούτε καλός ούτε κακός με την έννοια που δίνουμε σήμερα στις

λέξεις. Γεννιέται μόνο με το Σύμπλεγμα της Αυτοσυντηρήσεως για την ικανοποίηση του οποίου όλα επιτρέπονται. Ακόμη, και προπαντός, ο φόνος. Μόνο με την παρουσία της Αλλότητας (*Altérité*) σε αναγκαστική συμβίωση, τα πράγματα αλλάζουν. Ο Kant υποθέτει ότι η κοινωνική συμβίωσις είναι αποτέλεσμα κοινής συμφωνίας.

Δεν πρόκειται βέβαια περί αποφάσεως ύστερα από κάποια Γενική Συνέλευση όπως ο ελβετικός όρκος του Grütli. Ο Ρουσσώ υποθέτει ότι η «πολιτική κοινωνία» αρχίζει με την καθιέρωση της εγγείου ιδιοκτησίας. Μια άλλη υπόθεση μου φαίνεται πιθανότερη. Ο άνθρωπος υπήρξε πρώτα κυνηγός προτού εγκατασταθεί ως γεωργός. Δεν είναι τόσον ο κοινός κίνδυνος που συνετέλεσε στην δημιουργία του κοινωνικού συμβολαίου όσο η ανάγκη συνεργασίας για την αποτελεσματικότητα του κυνηγιού. Δεν είναι ο φόβος αλλά η ελπίδα. Ούτε θεμέλιο της κοινωνίας είναι η «πάλη» των τάξεων, αλλά η συνεργασία των τάξεων. Σύμφωνα με τον καταμερισμό της εργασίας κατά συνεργίαν. Εδώ καθιερώνονται οι πλείστοι κοινωνικοί κανόνες, όπως καταμερισμός του έργου, συντονισμός κοινής δράσεως, αλληλοβοήθεια, στοιχειώδες δίκαιο (διανομής , ιδιοκτησίας του θηράματος, κλπ), αναγνώριση του ικανότερου ως αρχηγού καθώς και το εορταστικόν και τελετουργικόν που ακολουθεί το βράδυ την κοινή κυνηγετική προσπάθεια. Με την γυναίκα να παραμένει στην σπηλιά, σε όλους του γυναικείους ρόλους. Η γένεσις του κοινωνικού συμβολαίου κατά την κυνηγετική περίοδο (που, ιστορικώς προηγείται της γεωργικής) εξηγεί τα κυριότερα στοιχεία της κοινωνικής συμβιώσεως του ανθρώπου. Έτσι και η ιδιοκτησία δεν αποτελεί «εκμετάλλευση» όπως υποστηρίζει ο Ρουσσώ (και επαναλαμβάνουν οι Προυντόν και Μάρξ) αλλ' αντιθέτως συνδέεται με την έννοια της δικαιοσύνης για τον καταμερισμό του αποτελέσματος της κοινής προσπάθειας κατ' αξίαν. Τούτο εξηγεί και γιατί η κατάργηση της ιδιοκτησίας οδηγεί σε μαρασμό, έλλειψη ενδιαφέροντος και εγκατάλειψη. Τώρα, με

την ανάπτυξη της νοήσεως τίθεται το πρόβλημα της «Ηθικής μέσα σε στενά πλαίσια». Αυτή είναι η απαραίτητη διάκριση και γένεση της ατομικής και κοινωνικής ηθικής.

XXX

Έχουμε διακρίνει δύο στρώματα (palliers) στην διαμόρφωση της Ηθικής. Το πρώτο, η ατομική ηθική αποτελεί το βασικό υπόστρωμα που θα γνωρίσει, διαδοχικά, σειρά εξελίξεων. Το πρωτογενές, θεμελιώδες κίνητρο, είναι ο νόμος της αυτοσυντηρήσεως (του ατόμου). Τούτο είναι η δύναμη που κινεί την βούληση. Η βούληση, στον αναγκαστικό της αυτόν Σκοπό έχει τη απαίτηση να είναι ελεύθερη. Η έλλειψη ελευθερίας, της περιορίζει την δυνατότητα να βρει τα οποιαδήποτε μέσα για την ικανοποίηση του Σκοπού. Ελευθερία, λοιπόν, δεν σημαίνει έλλειψη καθοδηγητικών κινήτρων. Σημαίνει έλλειψη εμποδίων, ανασταλτικών για την εκπλήρωση της αναγκαστικής υποδουλώσεως στο Σκοπό. Την κατάσταση αυτή, ο Ρουσσώ αποκαλεί Εγωισμό (amour de soi-même, βλ. Discours sur l'origine de l'inégalité). Το θεμελιώδες, πρωτογενές, υπόστρωμα της συνειδήσεως είναι ο Εγωισμός. Εδώ έχουμε το πρωταρχικό *a priori* κίνητρο της ανθρώπινης Ιστορίας.

Στην εδραιωθείσα για λόγους εγωιστικού συμφέροντος κοινωνική συμβίωση, η αντανάκλαση του βλέμματος του «άλλου» (του «πλησίον») προκαλεί νέες εξεργασίες στις εκδηλώσεις του Εγωισμού. Συναισθήματα που εμφωλεύουν «δυνάμει» εκδηλώνονται «ενεργεία». Ένα νέο στρώμα δημιουργείται που διαμορφώνει την κοινωνική Ηθική, δηλαδή την ηθική συμπεριφορά του άμεσου, κλειστού, κοινωνικού κύκλου. Η πρώτη χρονολογικά, όπως νομίζω, εκδήλωση είναι η μετατροπή του απλού εσωστραφούς Εγωισμού σε αυτό που αποκαλείται «φιλότιμο» (amour-propre κατά τον Ρουσσώ). Αυτός είναι ο σχετικός, πλαστός. Εγωισμός, όπου το άτομο θέλει να κυριαρχεί έναντι των άλλων ομοίων του οι οποίοι το βλέπουν. Έτσι δημιουργείται μέσα στην κοινωνία η έννοια «τιμή» και «υπόληψη». Η διόγκωση αυτού του

συναισθήματος, με την έμφυτη στον άνθρωπο τάση παραβιάσεως της αρχής του Μηδέν Άγαν, οδηγεί και σε πράξεις αυτοθυσίας! Πρόκειται για ένα ψυχολογικό παράδοξο, όπου το κίνητρο της αυτοθυσίας είναι ο Εγωισμός, δηλαδή αυτό τούτο το ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως. Η βασική υλιστική ικανοποίηση αυτού του συναισθήματος μετατρέπεται σε ιδεαλιστική. (Θα δούμε περισσότερα γι' αυτό κατωτ. στην Μεταφυσική Ηθική).

Η κοινωνική συμβίωση δίνει διέξοδο σε δεύτερο συναίσθημα, θεμελιώδες για την διαμόρφωση της κοινωνικής ηθικής. Είναι το Αριστοτελικό «έλεος» που ο Ρουσσώ αποκαλεί «οίκτο», (pitié), και για το οποίο γράφει: «ο άνθρωπος κατασίγασε την εγωιστική ορμή του από την έμφυτη απέχθεια που αισθάνεται να βλέπει τον όμοιό του να υποφέρει. Εννοώ τον οίκτο, μίαν αρετή που προηγείται της σκέψεως και είναι τόσο φυσική ώστε παρατηρείται ακόμη και στα ζώα... βλέπουμε ακόμη και στο θέατρο πόσο συγκινούμεθα και κλαίμε για τις ατυχίες κάποιου δυστυχισμένου». Πρόκειται, ασφαλώς, για το συναίσθημα «έλεος και φόβος» που αποτελεί τον συνεκτικό κρίκο μεταξύ του θεατού και της ελληνικής Τραγωδίας. Όπως εξηγήσαμε ήδη, το συναίσθημα αυτό οφείλεται στην μιμητική «ταυτοποίηση με το θύμα» εφόσον υπάρχει ομοιότης «είδους».

Ο Ρουσσώ, αρκείται στην διαπίστωση, αλλά δεν προσπαθεί να εξηγήσει την προέλευση αυτού του συναισθήματος. Λέγει ότι «ο άνθρωπος κατασιγάει την εγωιστική ορμή» (tempère l'ardeur pour son amour de soi) και φαίνεται να μη διαβλέπει ότι ο οίκτος είναι μία αλλοτροπία του Εγωισμού και, ακριβώς, του βασικού υπόβαθρου, του ενστίκτου της αυτοσυντηρήσεως. Η «συμ-πάθεια» (empathy) οφείλεται στην ψυχική εξεργασία της ταυτοποιήσεως με το θύμα, όπου το θύμα γίνεται σύμβολο του Εγώ. Η ταυτοποίηση οφείλεται σε άλλη σημαντική ιδιότητα του ανθρώπινου ψυχισμού, την τάση για μίμηση. Εγώ-μιμητισμός- ταυτοποίησης είναι το μυστήριο

γενέσεως του οίκτου. Η ψυχολογική αυτή εξεργασία είναι το υπόβαθρο του θεμελιώδους κανόνος της κοινωνικής ηθικής: «ό συ μισείς ετέρω μη ποιήσεις» και «αγάπα τον πλησίον σου ως εαυτόν».

Το επίστρωμα της κοινωνικής ηθικής, κινδυνεύει πάντοτε από τις δονήσεις του βασικού υποστρώματος, δηλαδή, της ατομικής ηθικής. Τόσον οι διαταραχές αυτές, όσο και οι εξεργασίες του «φιλότιμου» (αλλοτροπία Εγωισμού), δημιουργούν μέσα στην κοινωνία, την έννοια της «κακότητος». Η παρουσία του «άλλου» σε διαρκή σύγκρουση με το Εγώ, καθιστά όλους τους ανθρώπους «δυνάμει» κακούς. Ο «άλλος» είναι αντίπαλος, εμπόδιο, εχθρός που εμποδίζει την εύκολη επικράτηση του Εγώ. Ο Sartre πολύ σωστά, ορίζει αυτόν τον κοινωνικό κανόνα με την φράση «η Κόλασις είναι οι άλλοι», *l'Enfer c'est les autres*. Με την κοινωνική συμβίωση, δηλαδή με την παρουσία του «άλλου», ο άνθρωπος γίνεται αυτό που διαπιστώνει με διαύγεια ο Μακιαβέλλι! Γίνεται κακός. Αλλά και ο ορισμός του Ρουσσώ εδώ βρίσκει την δικαίωσή του. Διότι και ο Ρουσσώ, στο πλευρό του «αγαθού αγρίου», ο οποίος για τους λόγους που είδαμε είναι «καλός», διαπιστώνει επίσης με διαύγεια ότι «η κοινωνία τον διαφθείρει» (*c'est la société qui le dégrave*). Όταν αναλύουμε λοιπόν με προσοχή τις ψυχολογικές εξεργασίες βλέπουμε ότι οι θέσεις του Ρουσσώ και του Μακιαβέλλι συναντώνται. Η πάλη που δημιουργεί η «αλλότης» είναι συνεχής. Γι'αυτό και η κοινωνική συμβίωση, για να διατηρηθεί ειρηνικά, απαιτεί ορισμένους κανόνες επιβολής. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ερμηνευθεί η σοφή διαπίστωση του Μακιαβέλλι ότι «οι άνθρωποι είναι κακοί και γίνονται καλοί μόνον εάν τους εξαναγκάσεις».

Τα μέσα εξαναγκασμού είναι εξωτερικά και εσωτερικά. Τα εξωτερικά, όπως είδαμε, είναι οι κανόνες Δικαίου και η Κρατική επιβολή (Αστυνομία, ποινικά δικαστήρια, φυλακές). Η αποτελεσματικότης της εξωτερικής επιβολής είναι συνήθως μέτρια. Οι παραβιάσεις των Νόμων γίνονται πολύ εύκολα

εφόσον ο οφθαλμός του Αστυνομίου δεν είναι παρών και εφόσον επικρατεί η ατιμωρησία. Όπως λέγει ο Kant, το κάθε άτομο «θέλει να εξαιρείται».

λαό του ότι μόνο με τον σεβασμό των εντολών θα μπορούσε να επιβιώσει στην δύσκολη κατάσταση που βρισκόταν. Είναι όμως τελείως διαφορετικό όταν τις Δέκα Εντολές τις επιβάλλει ο ίδιος ο Θεός-Τιμωρός των Εβραίων! Διότι, ο Θεός είναι «πανταχού παρών» και είναι αυτός «ος τα πανθ'ορά». Δεν μπορεί κανείς να του ξεφύγει. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα θεωρήσουμε πάλι την εξαιρετικά σοφή φράση του Μακιαβέλλι, Κεφ 11:«Δεν υπάρχει σημάδι πιο σίγουρο για την καταστροφή ενός Κράτους από την περιφρόνηση προς την λατρεία του θείου...Έτσι, κάθε τι που ευνοεί την θρησκεία πρέπει να διατηρείται έστω και αν είναι ψεύτικο»!

Όπου το θρησκευτικό συναίσθημα έχει χαλαρώσει, σήμερα, επέρχεται χαλάρωση των ηθών και αύξηση της εγκληματικότητος σε όλους τους τομείς της οργανωμένης κοινωνίας. Ο Πλάτων, και αυτός, το ήξερε: «τα ψεύδη τα εν δέοντι γιγνόμενα»!

Η έννοια του «Θεού», όπως την αντιλαμβάνεται η κάθε εποχή και ο κάθε τόπος, στην πολιτική της λειτουργία, ανταποκρίνεται σε έναν θεμελιώδη, *a priori* πόθο του ανθρώπινου ψυχισμού: το Μεταφυσικό Ένστικτο. Έτσι, η κοινωνική Ηθική ενσταλάζεται στην συνείδηση και αποκρυσταλλώνεται ως Ηθικός Νόμος – ως ο «Λόγος του Θεού». Αυτή η επίκληση στην μαρτυρία του Θεού, είναι ο πιο αποτελεσματικός δόλος της κοινωνικής Ηθικής. Δόλος, όταν τα πλάσματα του Θεού έχουν ξεχυθεί έτσι μέσα στην Φύση, ώστε να τρώει τι ένα το άλλο για επιβίωση! Ένστικτο αυτοσυντηρήσεως του Εγώ, μιμητισμός του πλησίον, ταυτοποίηση με το θύμα που γίνεται σύμβολο του Εγώ, έλεος ή οίκτος, φόβος ανταποδόσεως μπροστά στην Υπέρτατη Δύναμη την οποίαν προβάλλει με δέος το Μεταφυσικό Ένστικτο

– όλες αυτές οι ψυχικές εξεργασίες, υπό την συνεχή σκέπη του Ενστίκτου της Αυτοσυντηρήσεως, διαπλάθουν την Συνείδηση και καθιερώνουν το «οφείλεις», το Καντιανό *sollen*, σαν εξωτερική κατηγορηματική προσταγή. Έτσι επέρχεται, στις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ «ομοίων», η κάθαρσις από την «κακότητα» της ατομικής Ηθικής. Αλλά και η κάθαρσις από τα πάθη που θέτουν σε κίνδυνο την Αυτοσυντήρηση. Γι'αυτό και η Συνείδηση, τις περισσότερες φορές, επεμβαίνει στις άμεσες και πλησιέστερες καταστάσεις. Συγκινούμεθα προ της θέας του θύματος, έχουμε τάση να αδιαφορούμε για το τι συμβαίνει στην Κίνα, μας άφηναν επί αιώνες αδιάφορους τα παθήματα των Νέγρων σκλάβων ή του καθενός που δεν είναι «όμοιός» μας. Όσο απομακρύνεται ο χρόνος, ο τόπος και η «ομοιότης», τόσο αμβλύνεται η Συνείδησις.

XXX

Αυτές τις αποκρυσταλλωμένες εξεργασίες βρίσκει ο Kant ετοιμοπαράδοτες όταν αποφασίζει να καθορίσει το είδος της προσταγής του «ηθικού Νόμου μέσα μας». Για τον Kant, η Συνείδησις αντιμετωπίζει μίαν «υποθετική» και μίαν «κατηγορική» προσταγή. Η υποθετική, είναι όταν η κρίσις αποβλέπει σε κάποιο όφελος. «Εάν βοηθήσω το θύμα θα εισπράξω μίαν αμοιβή, έπαινο ή χρήμα». Αυτά τα εγωιστικά κίνητρα, για τον Kant, αποκλείουν την ηθικότητα της πράξεως. Γι'αυτόν, ο Πραγματισμός (βλ. *ανωτ § 3*) τίθεται εκτός Ηθικής. Η ηθική πράξη πρέπει να είναι αποτέλεσμα της κατηγορικής προσταγής η οποία επιτάσσει την Συνείδηση ως Νόμος.

Ο Kant προσπαθεί να βρει μίαν απόδειξη ότι η κατηγορική προσταγή δεν προέρχεται από την εμπειρία αλλά είναι επιτακτικά καθορισμένη πριν από κάθε εμπειρία, είναι δηλ *a priori*. Γι'αυτό επιζητεί την λογική αναγκαιότητα της πράξεως. Λογικώς αναγκαία θέσις είναι εκείνη της οποίας το αντίθεο οδηγεί σε αντίφαση. Και, όπως ξέρουμε, η αντίφασις είναι απαράδεκτη από το ανθρώπινο Λογικό. Λέγει λοιπόν ότι το «ου φονεύσεις» είναι λογική αναγκαιότης *a priori*. Διότι, αν όλοι εφόνευαν, δεν θα έμενε πλέον κανείς. Ορίζει λοιπόν την

κατηγορική προσταγή ως εξής: «Η κάθε πράξη σου οφείλει να έχει γενική εφαρμογή ως παγκόσμιος νόμος». Είναι, βέβαια τελείως αμφίβολον αν η Συνείδησις βρίσκει τον «ηθικό νόμο μέσα της» με αυτόν τον τρόπο.

Είναι φανερό ότι στο «ου φονεύσεις» αναγνωρίζονται κοινωνικώς πάμπολλες εξαιρέσεις (π.χ. άμυνα, πόλεμος, κλπ) που δείχνουν ότι κριτήριο του κανόνος είναι μόνον η αυτοσυντήρηση του ατόμου. Από το άλλο μέρος, αυτός ο κανών «γενικής εφαρμογής» μπορεί να οδηγήσει σε παράδοξα αδιέξοδα. Ο Χίτλερ, ασφαλώς, συνέλαβε την «εσχάτη λύση» για τους Εβραίους ως κανόνα με...γενική εφαρμογή. Αλλά τούτο δεν αποτελεί ηθική πράξη! Το ίδιο ισχύει και για τον κανόνα «γενικής εφαρμογής» του Μακιαβέλλι «εξόντωνε τον προηγούμενο Ηγεμόνα»!

Τελικά, πώς είναι δυνατόν να πιστέψουμε ότι η ηθική πράξη στηρίζεται στον κανόνα γενικής εφαρμογής όταν ο ίδιος αναγνωρίζει ότι «ο καθένας έχει την μυστική τάση να εξαιρείται»; Αλλού λοιπόν θα πρέπει να αναζητηθεί το θεμέλιο της κοινωνικής ηθικής αφού δεν είναι, προφανώς, *a priori*. Ο Russell είχε δίκιο όταν μας είπε ότι ο Kant «εξέλαβε τις προκαταλήψεις ως θεόπεμπτες». Η Κατιανή ηθική θεωρία, νομίζω, δεν είναι μόνο εσφαλμένη. Μπορεί και να αποβεί επικίνδυνη για την υπόσταση της κοινωνίας και του ατόμου στα χέρια ενός ιδιόρρυθμου Ηγεμόνος και μιας ιδιόρρυθμης προαπγάνδας. Αντιθέτως, η ανωτέρω ερμηνεία μου που βασίζεται στο αρχικό στρώμα της ατομικής ηθικής (το ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως), με τις αλλοτροπίες που επιβάλλει η κοινωνική συμβίωση (μίμησις, ταυτοποιήσις, οίκτος, φόβος) δίνει μια πιο παραδεκτή εξήγηση. Τόσο για την διαμόρφωση της ηθικής συνειδήσεως, όσο και για τις αναπότρεπτες παρεκκλίσεις που παρατηρούνται καθημερινώς στον ανθρώπινο βίο. Η Ατομική Ηθική παραμένει εσαεί το βασικό υπόστρωμα, στο οποίο θεμελιώνεται ο Ανθρωπισμός. Γίνεται φανερό με αυτά, γιατί στην πολιτική θεωρία μπορεί να κυριαρχεί η ατομική Ηθική, όπως την αναπτύσσει ο

Μακιαβέλλι. Στις σχέσεις μεταξύ των Κρατών δεν έχει αναπτυχθεί, (ακόμη ούτε σήμερα με κατασκευάσματα όπως ο ΟΗΕ ή η ΕΕ!) η κοινωνική συνείδηση. Το προφασιζόμενο στοιχείο «αλληλεγγύης» αποτελεί αισχρά υποκρισία. Το αυτό, αναμφισβήτητα, ισχύει στις επαγγελματικές σχέσεις του Businessman. Τα στοιχεία «μίμησις, ταυτοποίησης, οίκτος, φόβος» δεν υπεισέρχονται. Γι'αυτό και η πολιτική θεωρία όπως την περιγράφει για την εποχή του ο Μακιαβέλλι, χωρισμένη τελείως από τα «στενά πλαίσια της Ηθικής» παραμένει πάντα επίκαιρη. Δεν είναι το δέον. Είναι, για να χρησιμοποιήσω την έκφραση του Σωκράτους, «προς ό αν έκαστον χρήσιμον ηι, προς ό έκαστω καλώς έχει χρήσθαι.

Η Μεταφυσική Ηθική

Η αρχή της Αυτοσυντηρήσεως του ατόμου διέπει τις ηθικές εξεργασίες σε όλο το μήκος τους. Η βαθμιαία εξασφάλιση της ασφάλειας του ατόμου, της κοινωνικής ειρήνης η οποία καθησυχάζει την συνεχή φροντίδα για αυτοσυντήρηση, απελευθερώνει ολοένα και περισσότερες λανθάνουσες στάσεις στην ψυχή του ανθρώπου. Το «δυνάμει» που φωλιάζει στην ανθρώπινη ψυχή μετατρέπεται βαθμηδόν σε «ενεργεία». Έτσι, η αύξουσα ασφάλεια που επιτυγχάνει η κοινωνική ηθική απελευθερώνει τις δυνάμεις για την αποκάλυψη του τρίτου στρώματος: είναι η σφαίρα εξελίξεως της Μεταφυσικής Ηθικής.

Είναι η υπέρτατη εξέλιξη της Ηθικής, όπου το στοιχείο της «παγκόσμιας αγάπης» επιτυγχάνει την επέκταση της βουλήσεως προς την κοσμική ολοκλήρωση. Όταν ο Descartes ανέπτυξε την θεωρία του της «καθαρής και χωριστής ιδέας», απαντών στις επικρίσεις, παραδέχτηκε ότι μια ιδέα «χωριστή» από τις άλλες είναι ατελής, γίνεται όμως τέλεια όταν θεωρηθεί ότι ανήκει συγχωνευμένη στην παγκοσμιότητα των όντων (l'universalité de tous les êtres). Για να επιτευχθεί αυτός ο απώτερος Σκοπός χρειάζεται να επέλθει η ουδετεροποίηση

της Κατηγορίας του Περιορισμού (Limitation) η οποία, όπως έδειξε ο Kant, και απέδειξαν πειράματα της πειραματικής φιλοσοφίας, χωρίζει τον κόσμο σε φαινόμενα που θεωρούνται **ως εάν** ήσαν μεμονωμένα από το Ολικό Σύνολο, το «Παν», με το οποίο επιθυμεί να συγχωνευθεί η ψυχή του ανθρώπου., ώστε να εξαλειφθεί, έστω και απατηλά, η «αλλόττης», η «Κόλαση που είναι οι άλλοι». Αυτή η συγχώνευση της ατομικής «ψυχής» με την κοσμική Ολότητα επιτυγχάνεται όχι με την Λογική εξεργασία, αλλά μόνο με το συναίσθημα και με μέσον τον «μεταφυσικό δόλο».

Αυτός ο δόλος συνίσταται στην επιλογή ενός «χωριστού» φαινομένου, πάνω στο οποίο γίνεται η προβολή του Σύμπαντος και χρησιμεύει ως Σύμβολο του Παντός. Είναι η περίπτωσης όταν λέμε σε κατάσταση πλήρους ηδονής, ότι **«αυτό για μένα είναι το Παν»**. Τα Μέσα για την επίτευξη αυτής της αυταπάτης (Illusion) είναι ο Έρωτας, η Τέχνη και η Θρησκεία. Στο Έρωτα, το Σύμβολο είναι ένα πρόσωπο. Στην Τέχνη, ένα αντικείμενο. Στην Θρησκεία μια ιδέα που δεν έχει αντίστοιχο αντικείμενο στον κόσμο των αισθήσεων αλλά επιφέρει την επέκταση μέχρι του Σύμπαντος με εξάλειψη του στοιχείου του χρόνου και της Limitation (π.χ. προσδοκώ ανάσταση νεκρών και ζώην του μέλλοντος αιώνος). Η θεωρία αυτή επιτυγχάνει τον παραλληλισμό και ενοποίηση των κυριοτέρων ρευμάτων της Ελληνικής και Δυτικής φιλοσοφίας με την Ανατολική φιλοσοφία του Μπράχμαν και της Νιρβάνα και οδηγεί στην διαμόρφωση μιας Γενικής Θεωρίας της Φιλοσοφίας.

Τις εξεργασίες αυτού του στρώματος αναπτύσσω δια μακρών στο βασικό βιβλίο μου «Στροφές και Αντιστροφές» καθώς και στο www.nicolaskaloy.com/philosophy/ totalism-in-a-nutshell και στο www.kaloyprizeinternational.com, όπου εκτίθενται οι αρχές της θεωρίας μου της «Ολοκληρώσεως» (theory of Totalism), και όπου επίσης θρίσκεται η έκθεση πειραμάτων του νέου κλάδου της «πειραματικής φιλοσοφίας».

